

Udgravningerne i Vorbasse

Af Steen Hvass

Lidt nord for Vorbasse er der nu i tre sommere fra 1974 til 1976 foretaget store arkæologiske udgravninger hos gårdejer Egå Tornbjerg, i 1976 også hos forpagter Svend Erik Knudsen, og i 1977 vil arbejdet blive fortsat hos gårdejer Peter Hansen. Der er nu opnået så mange og helt nye resultater om vor fortidige samfund, at det vil være på sin plads at fortælle lidt om udgravningen og dens foreløbige resultater.¹ Men først vil det være på sin plads at takke de lodsejere, vi har arbejdet hos, uden deres store imødekommenhed og velvilje under arbejdet, ville det ikke have været muligt at gennemføre udgravningerne på en så tilfredsstillende måde, som det har været tilfældet.

Det begyndte i 1964, da Svend Åge Tornbjerg fandt nogle lerkarskår på sin fars mark i Vorbasse, efter en henvendelse til Esbjerg Museum, blev der sammen med dem foretaget en mindre udgravning på stedet. Der fandtes her nogle stolpehuller, et ildsted og flere lerkarskår, der viste, at det var rester af en boplads, der kunne dateres til sen romersk- og ældre germansk jernalder, dvs. i 4.-5. årh. efter Kristi fødsel.

Bopladsfund fra denne tid var i begyndelsen af 1960-erne her i Danmark meget sjældne, faktisk kendtes kun en enkelt fra Oksbøl, hvor 3 huse var udgravet i 1937-38, men i begyndelsen af 1960-erne begyndte bopladsfundene fra denne tid at dukke op. De vigtigste var dels Drengsted, 15 km nord for Tønder og dels Dankirke, lidt syd for Ribe, begge steder blev der sat store udgravninger i gang, også ved Esbjerg blev der fundet flere bopladser. På grund af de store udgravninger i Drengsted og Dankirke gled de andre fundne pladser lidt i skyggen, også fundet fra Vorbasse gled hen i glemselen, og her ville denne boplads formentlig være blevet, hvis ikke gårdejer Egå Tornbjerg i 1970 havde udtrykt ønske om at

Fig. 1 Luftfoto af Vorbasse, optaget den 11.5.1970 (de tre mørke pletter nordøst for Vorbasse er skyer). Reproduceret med tilladelse fra Geodætisk Institut,

dybdepløje de pågældende marker, og ikke mindst Svend Åge Tornbjerg, der dengang arbejdede på Esbjerg Museum, var meget interesseret i at få gravet noget mere på sin fars mark for at se, hvad det i grunden var, der gemte sig på disse marker.

Derfor tog daværende museumsinspektør H. C. Vorting på Esbjerg museum initiativ til, at der blev foretaget en uges prøveudgravning i Vorbasse i april 1971. Resultaterne fra denne blev meget lovende, den viste, at der fandtes mange huse og især vigtigt var, at der også fandtes mange fundamentsgrøfter til adskillige hegn under muldlaget på markerne. Det blev her klart, at denne jernalderbebyggelse var meget stor, men også så godt bevaret, at den ved en total udgravning kunne give en hel række nye oplysninger om den tids landsbyer og hele samfundsopbygning, som vi ikke kendte noget til hverken her i landet eller fra tilsvarende udgravninger i vore nabolande. Med stor imødekommenhed og forståelse for fundets store videnskabelige værdi opgav gård ejer Egå Tornbjerg alle planer om at dybdepløje de pågældende marker i håb om, at hele landsbyen senere måtte blive udgravet. I 1971 havde ingen af de store gravende institutioner i Danmark mulighed for at starte et så stort udgravningsprojekt.

Først i 1974 kom chancen, Det arkæologiske Bopladsudvalg der var blevet nedsat af Statens humanistiske Forskningsråd med det formål at tage initiativ til og gennemføre videnskabelige meget vigtige udgravninger, som der ellers ikke ville kunne ydes tilstrækkelig økonomisk baggrund for at få gennemført. I 1974 havde Det arkæologiske Bopladsudvalg afsluttet flere af sine større udgravningsprojekter, således at det blev muligt at starte yderligere et projekt. Udvalget tog derefter initiativ til i samarbejde med Nationalmuseets I. afdeling at forsøge i løbet af 3 år at udgrave så meget som muligt af denne lovende lokalitet i Vorbasse.

I de 3 sæsoner er der i alt udgravet et areal på 60.000 m²,

Fig. 2. Arbejdsbillede fra den 27.5. 1976.

dækkende den vestlige del af landsbyen, og i efteråret 1976 blev der gravet søgegrøfter hos gårdejer Peter Hansen, hvorved landsbyens østlige del blev lokaliseret, der blev her klart, at landsbyen var betydelig større end først antaget, fig. 1. Det er her hos gårdejer Peter Hansen udgravningerne fortsætter i 1977, for også at få den østlige del af landsbyen udgravet.

I de 3 år udgravningerne hidtil har stået på, har vi sammenlagt gravet i 13 måneder i Vorbasse. For den besøgende i udgravningen har der sjældent været noget at se på, ligesom det oftest har været ret umuligt, at man kunne danne sig et indtryk af, hvad der i grunden blev gravet efter, det har lig-

net en kæmpemæssig sandkasse, fig. 2, det skyldes selve den måde udgravningen er blevet gennemført på. Der findes ikke gulvlag, affaldslag og lignende bevaret, da markerne har været dyrket igennem århundreder, derfor er muldlaget blevet fjernet med maskinkraft, en jordsluffe trukket af en traktor, lige under muldlaget kommer så den gule undergrund frem, der her på stedet består af sand og grus. Alle spor efter oldtidsbebyggelsen består udelukkende af nedgravninger, som er gravet ned i det gule sand og grus. Hver gang man har skullet rejse et hus eller et hegn, har det været nødvendigt at grave fundamentshuller eller -grøfter til alt det lodretstående tømmer, og det er resterne af disse huller, der i dag står som mørke pletter i den gule undergrund. Ved at opmåle alle disse mørke pletter, får vi grundplanerne frem af de forskellige huse og hegn, derefter graves den ene halvdel væk for at få et tværsnit af stolpehullernes fyld, derved er det muligt at bestemme, om det er store tagbærende stolper eller kun mindre f.eks. vægstolper, der har stået i dem. Det er udelukkende i disse nedgravninger, at fundene bliver gjort, som oftest er det skår fra ituslåede lerkar.

Inden for dette store udgravede område kan det ikke undre, at der er fundet spor fra flere af oldtidens perioder, fig. 3. Det ældste, der er fundet, er fra den tidlige del af yngre stenalder, det er en grube med rester af 2 lerkar, der er fra omtrent 3200 år før Kristi fødsel og samtidig med den langdysse, der findes lige i nærheden. Der er også fundet to store stengrave desværre uden gravgods, så det ikke kan afgøres, hvor gamle de er, men den ene er ved at blive Kulstof-14 dateret, en dateringsmetode til at bestemme alderen på det trækul, der fandtes i graven.

700 år senere har der igen været mennesker på stedet fra ca. 2500 år før Kristi fødsel i den sene del af Enkeltgravskulturen (Overgravstid) i den yngre stenalder. Herfra er der fundet flere anlæg, der efter den fundne keramik alle er samtidige. Midt i det udgravede område fandtes to lave stenlægnin-

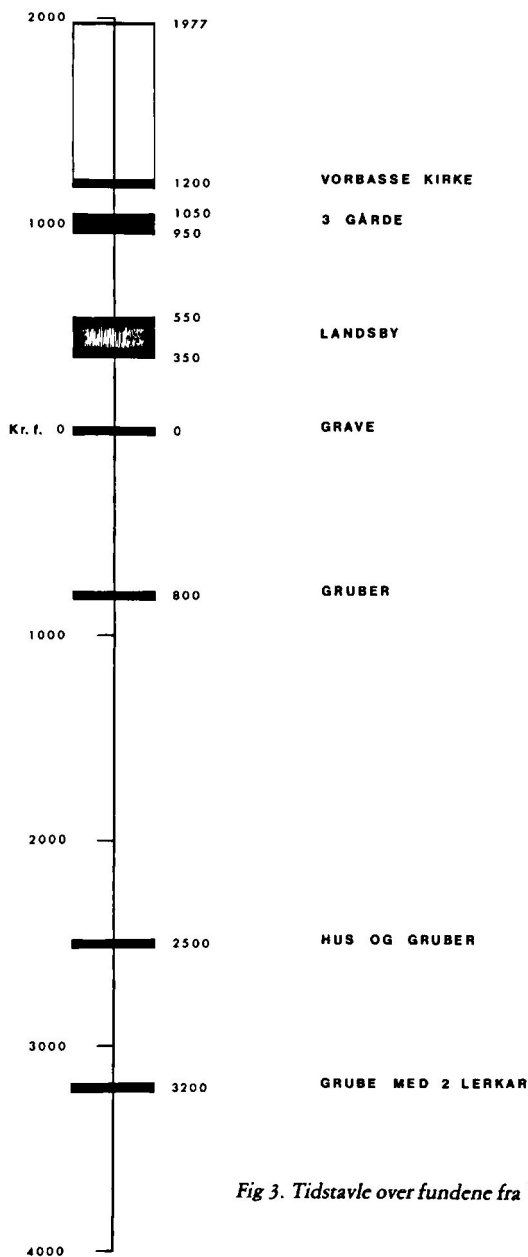

Fig 3. Tidstavle over fundene fra Vorbasse.

ger, og en næsten 2 m dyb nedgravning, hvad de har været brugt til, ved vi ikke. I den nordlige del af udgravningen fandtes også en grube, der indeholdt resterne af to lerkar og ca. 600 stk. flint. Flere af disse flintstykker er blevet samlet, således at vi kan følge hele tilvirkningen af de forskellige redskaber som skrabere, bor og pilespidser, det er selve stenaldermandens arbejdssted, vi her har fundet. Dette materiale giver et kærkomment indblik i dette folks flintteknik.

Enkeltgravskulturen, der er udbredt over det meste af Europa, lider i hele dette område af en næsten total mangel på udgravede bopladser og især huse, dette kan udgravningerne i Vorbasse nu råde lidt bod på, nemlig en brandtomt af et lille hus, hvor en række stolpehuller afgrænser hustomten, der er ca. 5 x 6 m. I den østlige halvdel fandtes et ca. 10 cm tykt gulvlag omkring et ildsted, i dette gulvlag fandtes en del flintredskaber og en del affaldsflint sammen med et stykke af en stridsøkse og resterne af flere lerkar. Især spændende er det, at der er fundet en del forkullede planterester. Mag. scient. Grete Jørgensen fra Nationalmuseets naturvidenskabelige afdeling har undersøgt de forkullede frø.² Der er rester af ca. 671 hele agern, 2 fragmenter af hasselnødder, kernerne af 11-12 æbler og kun 3 kerner af kornarten byg. Det er første gang, man har fundet forhistoriske agern. Agern kan med hensyn til næringsværdien med rimelighed erstatte korn. I yngre stenalder var vegetationen en lysåben egeskov, mange af de nutidige egekrat, og der findes endnu nogle mindre egekrat lidt syd for Vorbasse, er de sidste rester af denne skov. De mange forkullede agern, der var koncentreret ved ildstedet i huset, er alle uden skal, disse agern er formentlig blevet samlet i større portioner med henblik på en samlet behandling, hvor først skallen pilles af, og derefter gennemgår kernerne en proces (kogning eller ristning) for at fjerne de garvestoffer, der findes i dem, og dermed gøre dem anvendelig til føde.

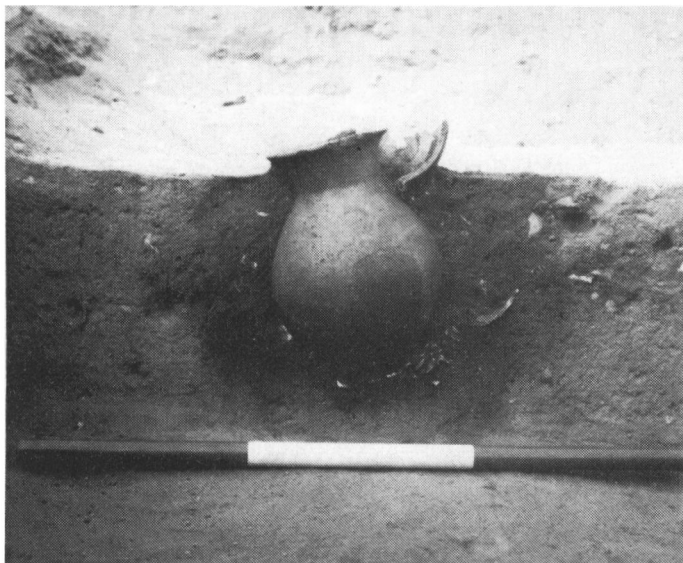
I visse primitive kulturer er agern velkendt i den daglige

kost, det er således et vigtigt fødemiddel for indianerne i Californien og det østlige skovland, hvor nødderne blev malet til mel og bagt til brød.³ Hvis vi vender tilbage til de forkullede ager i Vorbasse, kan der næppe herske tvivl om, at de har været indsamlet med hensigt, og at de er behandlet med hensigt. Formålet kan være at afhjælpe en øjeblikkelig fødevaremangel, men det kan ikke udelukkes, at det har været almindelig skik og brug i de mere ufrugtbare egne af Jylland, hvor netop Enkeltgravsfolket holdt til. Man mener, det er en kulturgruppe, hvis erhverv i hovedsagen var baseret på husdyrhold, og hvor agerdyrkningen har haft en mindre betydning. I denne forbindelse er det ikke uvæsentligt, at der i Vorbasse inden for det udgravede område kun er fundet et hus sammen med de to andre samtidige anlæg. Vi har her ved et tilfælde fået et indblik i Enkeltgravskulturens bopladser. Hvis dette er det almindelige bebyggelsesmønster i Enkeltgravskulturen, fundet fra Vorbasse er foreløbig det eneste, så er der tilsyneladende en stor og grundlæggende forskel mellem de to store kulturgrupper i yngre stenalder, nemlig den ældre Tragtbægerkultur med dens store langhuse og mere kompakte bebyggelse og den formodentlige yngre Enkeltgravskultur med en mere spredt og enkeltliggende bosættelse, det er forskelle, der må bero på hver deres hovederhverv.

Derefter er der ikke fundet spor efter menneskelig aktivitet før en gang i den yngre bronzealder ca. 1800 år senere, der er herfra fundet enkelte nedgravede gruber med lerkarskår af flere lerkar, men der er endnu ikke fundet rester af huse eller lignende.

Omkring Kristi fødsel har der igen været aktivitet på stedet, da der er fundet flere mindre gravpladser på den nordlige del af det udgravede område. Der er i alt tale om 3 mindre gravpladser, der findes med en indbyrdes afstand på 20 og 55 m imellem hver gravplads, der efter fundene er samtidige. Der er 3-6 grave på hver plads, og så er der nogle en-

Fig. 4. Urnegrav i tværsnit.

kelte mere spredtliggende grave. De fleste er urnebegravelser, fig. 4, enkelte er brandpletsgrave, hvor resterne fra ligbålet er nedsat i en urne.

Udstyret i gravene er ret ensartet med en bøjlennål, ofte en grov - og en finere kniv samt en hårnål, alt af jern, i et par tilfælde var den lange hårnål sat i et hylster lavet af en udhullet knogle, dette gravgods viser, at det næsten udelukkende har været kvinder, der er blevet gravsat. En enkelt urne, der fandtes 150 m syd for kvindegravpladserne, er dog en mand efter fundet af en ragekniv. I hver af gravene synes et får eller dele af et sådant at have været med på ligbålet som proviant til den lange rejse.

Der kendes endnu en mandsgrav fra området, i 1943 fandtes ca. 300 m vest for den vestlige kvindegravplads en rigt udstyret mandsgrav med en del våben, en regulær krigsgrav, der er samtidig med alle de øvrige grave.

Da alle disse grave stort set er samtidige, er det sandsynligt, at de har været brugt af den samme landsby, hvor det kan være hver selvstændig familie, der har haft deres egne gravpladser til henholdsvis mænd og kvinder. Det er en iagttagelse, vi ikke tidligere har set i et dansk materiale, men denne skik har været almindelig i Nordtyskland, hvor det endda drejer sig om større gravpladser.

Alt dette er tilfældigt fremkommet under udgravningen af hele landsbyen fra 4.-5. årh. efter Kristi fødsel, der er udgravningernes formål. Denne landsby har efter søgegrøfterne øst for det udgravede område haft en samtidig udstrækning på ca. 130.000 m². Inden for det udgravede område er der fundet over 100 huse, der er placeret i 2 nord-syd gående rækker med et ubebygget område imellem. Den vestlige række er 400 m lang, og den østlige er 270 m, årsagen til, at den standser midt i er, at nord herfor findes et fugtigt område, hvorimod den vestlige række kan fortsætte på en lav grusbænke. Alle husene har den normale orientering ca. øst-vest, hvorimod de mindre huse i flere tilfælde er orienteret nord-syd. I alt er der udgravet 60 langhuse, 48 mindre huse samt 28 af de såkaldte grubehuse fra dette tidsrum.

Langhusene kan have en længde på 20-43 m, fig. 5, de er altid opbygget på nøjagtig samme måde. Taget har været båret af to rækker store, kraftige stolper, hvis stolpehuller findes med jævn afstand gennem hele huset. Vægkonstruktionen, der stort set er bevaret ved samtlige huse, er erkendt ved en enkelt række aflange, ofte helt rektangulære stolpehuller, hvor der i flere tilfælde er aftryk af lodrette, helt flade planker, der står med en indbyrdes afstand på 80-100 cm, hvad selve vægbeklædningen har været af, fremgår desværre ikke af fundene. Husenes langsider er ofte helt lige, men ved de lidt yngre huse kan de være svagt buede, gavlene findes fra helt lige til helt afrundede. Husenes bredde er konstant 5-5,5 m. Denne hustype er karakteristisk netop for denne periode.

Langhusene fra Vorbasse hører til de bedre bevarede fra denne tid, der er ofte fundet rester af ildsteder, båseskillevægge, samt rester af skillevægge mellem husenes forskellige rum. De meget store langhuse kan på grund af disse spor deles i 3 hovedafsnit med hver sin funktion. Der er på fig. 5 et 38 m langt hus, hvor den vestlige tredjedel er beboelsesenden med et ildsted i det forreste 9 m lange rum (rum 1), derefter følger et kun 3 m langt rum (rum 2), hvis funktion vi ikke kan sige noget om, men det må høre til i beboelsesenden. Næsten i midten af huset følger derefter et 3 m langt indgangsrum (rum 3), hvortil der er en indgang i hver langsideside, fra dette rum er der adgang til både beboelsesenden og til det næste rum, der udgør langhusets midterste tredjedel, der efter båseskille rummene har været en stald (rum 4), i dette tilfælde er den 10,5 m lang og har plads til 22 større dyr, formodentlig kreaturer. Stalden er i konstruktion fuldstændig magen til de velkendte stalde fra den ældre jernalder. Den østlige tredjedel af huset udgøres af et 10 m langt rum (rum 5) som fører hen til en fuldstændig åben gavl, det har formodentlig været brugt som lade, tærskelo eller lignende, denne åbne gavl findes især i flere af de meget lange huse. En lignende åben gavl i et hus er tidligere kun fundet i et samtidigt hus fra Dankirke ved Ribe.⁴

Hidtil har man kun kendt til den ældre jernalders bondehuse, der var delt i en beboelsesende og i en staldende i hver sin halvdel af huset. Her i Vorbasse kan vi se en videre udvikling af bondehuset, hvor det er opdelt i flere rum, der hver har sin funktion, en sådan opdeling af bondehusene har vi ikke tidligere set eksempler på herhjemme. En anden forskel i forhold til den ældre jernalders bondehuse er, at langhusene er blevet meget længere end tidligere. De meget lange huse og den funktionsmæssige indre opdeling i flere rum er et fælles fænomen, som opstår på dette tidsrum i hele det nordvesteuropæiske bebyggelsesområde.

Nogle af de andre langhuse har ikke bevaret disse indre

Fig. 5. Et 38 m langt hus.

funktionsdetaljer, men den indbyrdes afstand mellem de tagbærende stolpepar er næsten altid i et ganske fast system, der viser, at disse huse har haft den samme inddeling.

De mindre huse med en længde på 8-15 m har samme bredde som langhusene og er opbygget på den samme måde med tagbærende stolper, derimod kan selve vægkonstruktionen varierer lidt. Det almindeligste er, at disse mindre huse ved hjælp af hegn er knyttet til de enkelte langhuse, således at de udgør en økonomisk enhed og dermed en samlet bondegård.

De mange grubehuse, der er fundet, holder en meget ensartet størrelse med en længde på 3,5 m og en bredde på ca. 2,5 m. Taget har været båret af to store stolper, hvis dybe stolpehuller vi altid finder midt i hver gavl. I de bedre bevarede grubehuse er der ofte en mindre stolpe i hvert hjørne. Betegnelsen grubehuse har de, fordi de altid er gravet mere eller mindre ned i undergrunden. Desværre er der ikke fundet genstande i dem, der entydig fortæller os, hvad de har været brugt til, ofte er der fundet en eller to vævevægte i dem, i enkelte tilfælde har vi fundet magrede lerklumper, det tiloversblevne ler fra lerkarframstillingen, der antyder en funktion som arbejdshytter.

To grubehuse havde som sekundær fyld en stor samling sten, det viste sig at være de mere eller mindre vellykkede forarbejder til drejekværne, det må være restprodukterne fra et stenhuggeri i nærheden. De to grubehuse samt en tredje grube med det samme indhold var placeret i det frie område mellem de to husrækker, en i den sydlige del, en i midten og en i den nordlige del, de viser tilstedeværelsen af et stenhuggeri hvert sted.

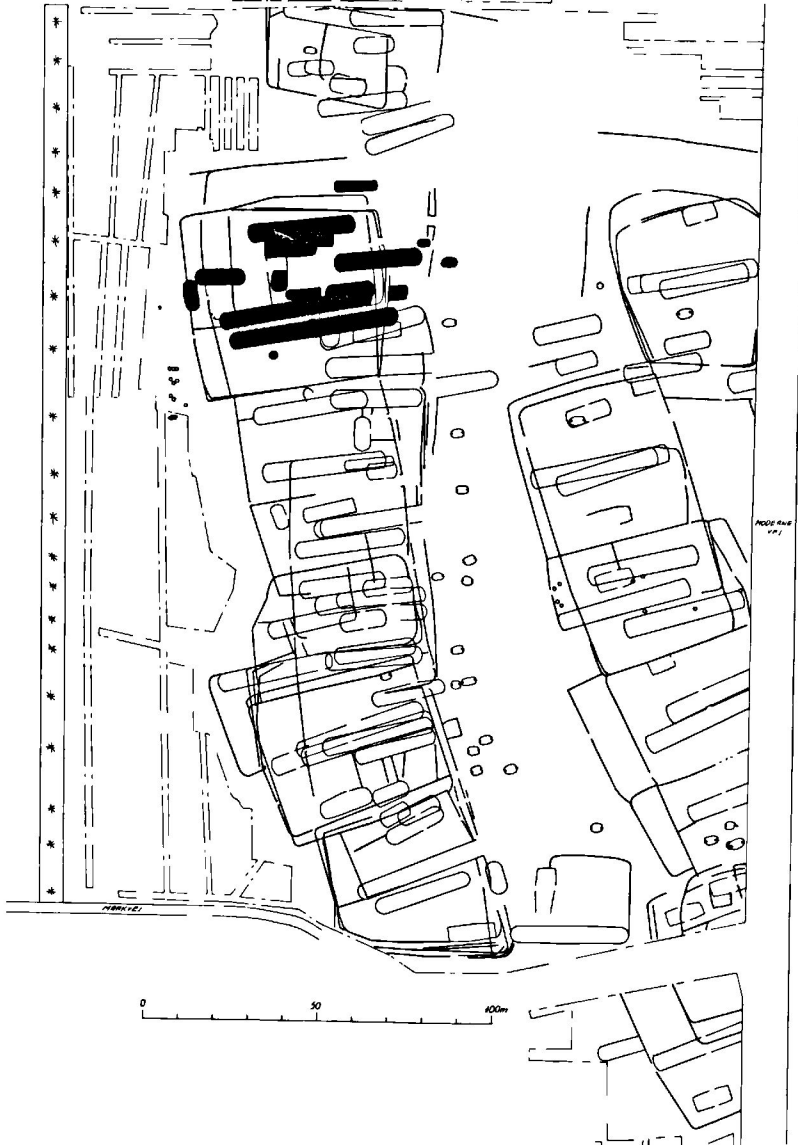
Der er også fundet en enkelt brønd, der ikke findes i forbindelse med nogen gård. Den var 2 m dyb, den nederste del fandtes som en lodret brøndskakt og den øvre del som en tragt. Årsagen til, at der ikke er fundet flere brønde skyldes

formodentlig, at der har været let adgang til vand i det mod nord lave fugtige område.

Noget af det vigtigste i Vorbasse er de mange stolpehegn, dels findes de, så de afgrænser bebyggelsen mod områderne udenfor, og dels findes de mellem de forskellige huse, så de afgrænser de forskellige områder i landsbyen. Det almindeligste er, at de lodrette stolper er sat ned i hver sit stolpehul, som står tæt ved siden af hinanden. Ofte er der på indersiden af de hegn, der afgrænser bebyggelsen til områderne udenfor fundet en dobbelt række stolpehuller, der står med en indbyrdes lige stor afstand på ca. 4 m. Der er ofte stolpeaftryk i hullerne, der viser, at det altid er lodrette stolper, der har stået i dem. Der har således på indersiden af hegnene været en 2,5-4 m bred stolpekonstruktion, der er så kraftig, at den f.eks. godt kunne bære en hævet løbegang. Det er en type hegns- eller palisadekonstruktion vi ikke kender fra andre fund. Disse meget kraftige stolpehegn må tillægges en vis forsvarsmæssig betydning, men det er også en urolig tid, vi befinder os i, som bl.a. de mange skattefund med guldstande er udtryk for, tiden betegnes Nordens guldalder med næsten 400 guldfund, det berømteste er guldhornene fra Gallehus ved Tønder. I en række moser er fundet en betydelig fundmængde, der betegnes krigsbytteofre, de kan bestå af en hærns hele udrustning. Flere af disse fund stammer netop fra denne tid, og viser også den urolige tid, som landsbyen i Vorbasse har eksisteret under.

Da de mange langhuse i landsbyen ofte afløser hinanden og på grund af deres gode bevaring, er der næsten altid mange skæringspunkter mellem de huse, der findes ind over hinanden, det er således ret let at afgøre, i hvilken rækkefølge husene har eksisteret. De mange hegn, der findes imellem husene og omgivende de forskellige huse, viser, hvilke huse der hører sammen som sluttede gårde og dermed i økonomiske enheder. De mange hegn er også blevet udskiftet og

Fig. 6. Oversigtsplan
med den midterste
gårds huse udtegnet.

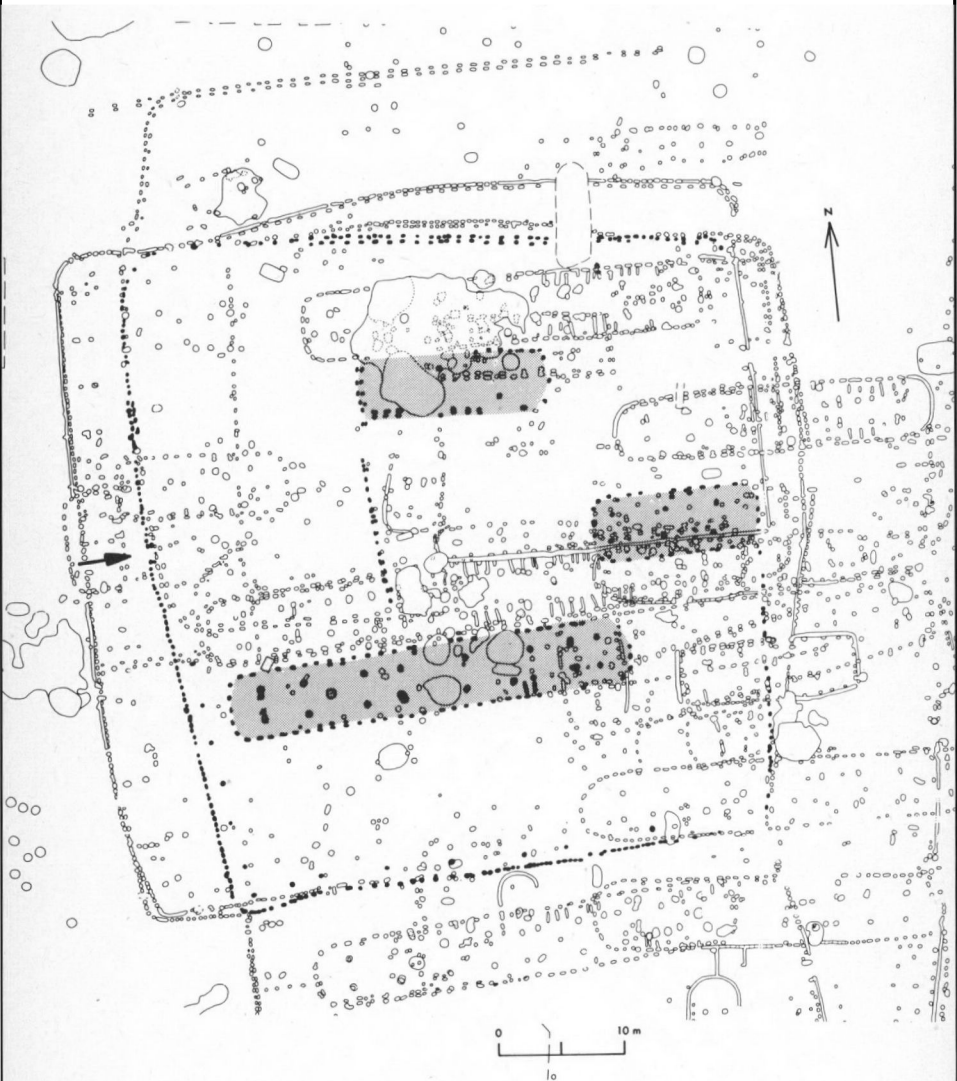
mange gange flyttet lidt, således at de giver mulighed for at følge de forskellige gårdsområder igennem landsbyens skiftende tider. De giver os lejlighed til at følge dette samfund, både inden for den enkelte gård, men også hele landsbyen som helhed igennem hele det tidsrum, bebyggelsen strækker sig over. Efter den fundne keramik drejer det sig om 150-200 år. Det er disse hegn, der giver hele forståelsen af dette samfund og gør denne landsby så enestående i forhold til alle andre samtidige landsbyer.

For at give et eksempel på, hvordan et gårdsanlæg kan følges gennem landsbyens levetid, kan vi vælge den midterste gård i den vestlige husrække og omfatter alle de huse, der er vist på fig. 6. Gården er anlagt som en af de første, og tilmed er det en af de større gårde, der kan følges til landsbyens slutning.

På de 4 planer, fig. 7-10, er vist alle de nedgravede huller i området, de huller, der stammer fra samtidige anlæg, er trukket ud med sort og selve husene med gråt.

Gården er i det ældste stadium omgivet af en indhegning på 48 x 51 m med en mindre åbning midt i vestsiden, fig. 7. Det østlige hegn kan vi kun følge til det midterste lille hus. Til hegnet er det kun lykkedes at erkende en enkelt række støttesolper i det sydvestlige hjørne. Gården består af et 32 m langt hus med beboelse i vestenden og med enkelte bås-killevægge bevaret i den østlige del, til dette langhus hører der to mindre huse på henholdsvis 13 og 15 m's længde. Der er rester af et indre hegn mellem langhuset og det nordligste mindre hus. Gården har haft et samlet bebygget areal på 300 m².

I det næste stadium, fig. 8, er hegnene blevet udbygget både mod øst og vest. Mod vest er der bag hegnet en 3 m bred støttekonstruktion erkendt ved dobbelte stolpehuller. Der er en mindre indgang i dette hegn ud for det samme sted som i det forrige stadium. I det østlige hegn er der nu en 4 m bred åbning. Langhuset er 43 m langt, det er udgrav-

Fig. 7. Gården i 1. stadium.

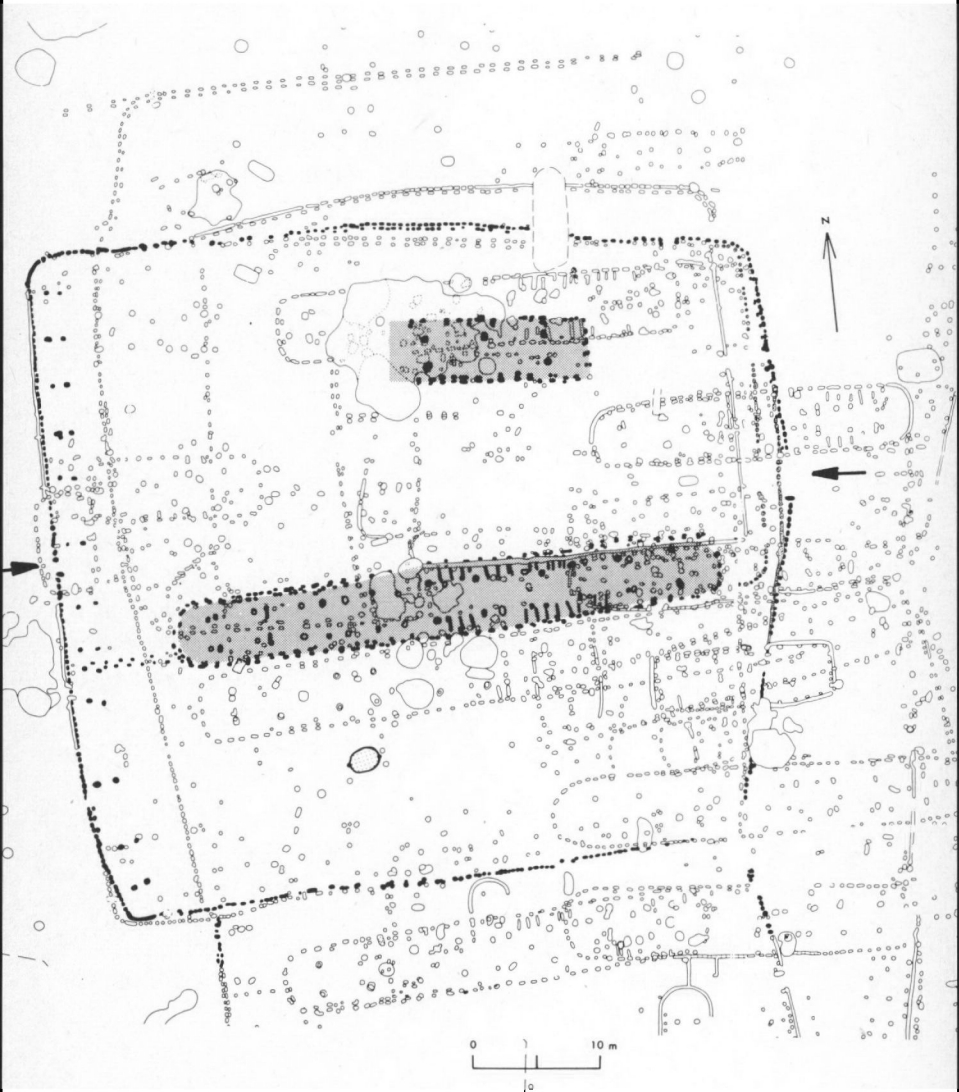

Fig. 8. Gården i 2. stadium.

ningens hidtil længste hus, det er egentlig to ens huse, det første er nedbrændt, og et nyt er genopført på tomten af det gamle. Langhuset er delt i tre dele med beboelse, en 14-15 m lang stald i midten med plads til ca. 30 dyr, det er også den længste stald, der er fundet, den østlige tredjedel af huset udgøres formodentlig af en lade eller lignende, hvortil der er indgang fra syd. Til dette langhus hører der et mindre hus på 15 m's længde.

I det østlige hegn kan vi iagttage to senere ombygninger, først hvor den brede åbning bliver lukket af et yngre hegn med nord. Senere opføres et nyt hegn, der kun går til sydøsthjørnet af langhuset. Fra hegnet i vest går der et mindre hegn til sydvesthjørnet af samme langhus, således at hele gårdens areal bliver næsten halveret.

Syd for langhuset findes et grubehus, om det hører til i dette stadium eller i det efterfølgende, kan vi ikke afgøre. Dette gårdsanlæg råder over et bebygget areal på 319 m².

Til hele gården i dette stadium har vi stolpehuller fra huse og hegn efter ca. 560 lodrette stolper, og hertil kommer alt det tværgående tømmer, hvor vi ikke har nogen anelse om mængden. Selv om man har været i stand til at kløve større stammer, er det dog begrænset, i hvor mange større stolper en træstamme har kunnet kløves i, så giver det dog et indtryk af det store træforbrug, der har været til opførelsen af kun ét gårdsanlæg.

I gårdens tredje stadium er bebyggelsen holdt inden for det formindskede areal, fig. 9. Langhuset er nu flyttet op, hvor tidligere det mindre hus fandtes, det er 32 m langt, huset er delt i beboelse og stald, stalden er ca. 13 m lang og har plads til højst 26 dyr. Syd for langhuset findes to mindre huse, dels et 11 m langt og 3 m bredt hus, der kun har én række tagbærende stolpehuller, og dels et 6 x 4 m stort hus med en helt åben gavl mod nord, til gårdsanlægget er der i det østlige hegn to indgange. Vest for denne gård findes to mindre huse, der er bygget sammen i en vinkel, det største er

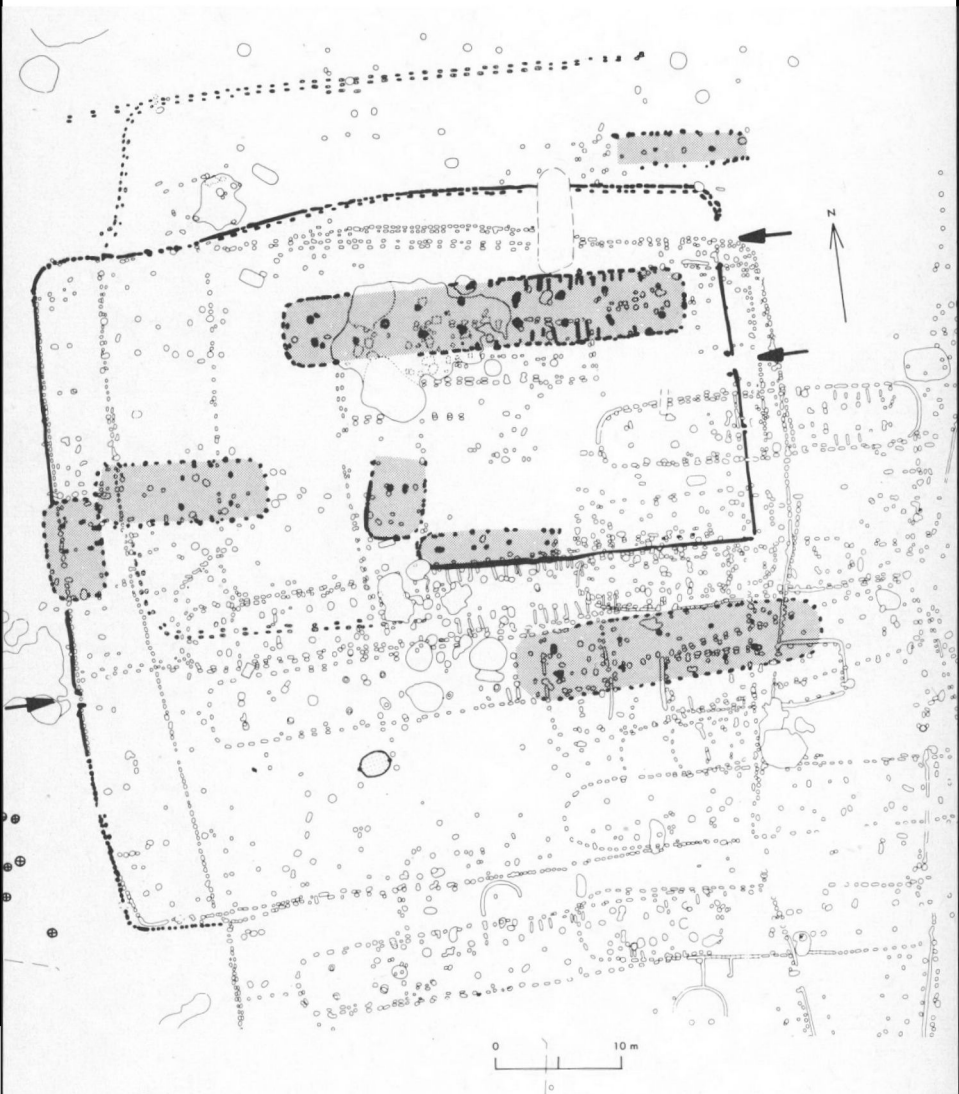

Fig. 9. Gården i 3. stadium.

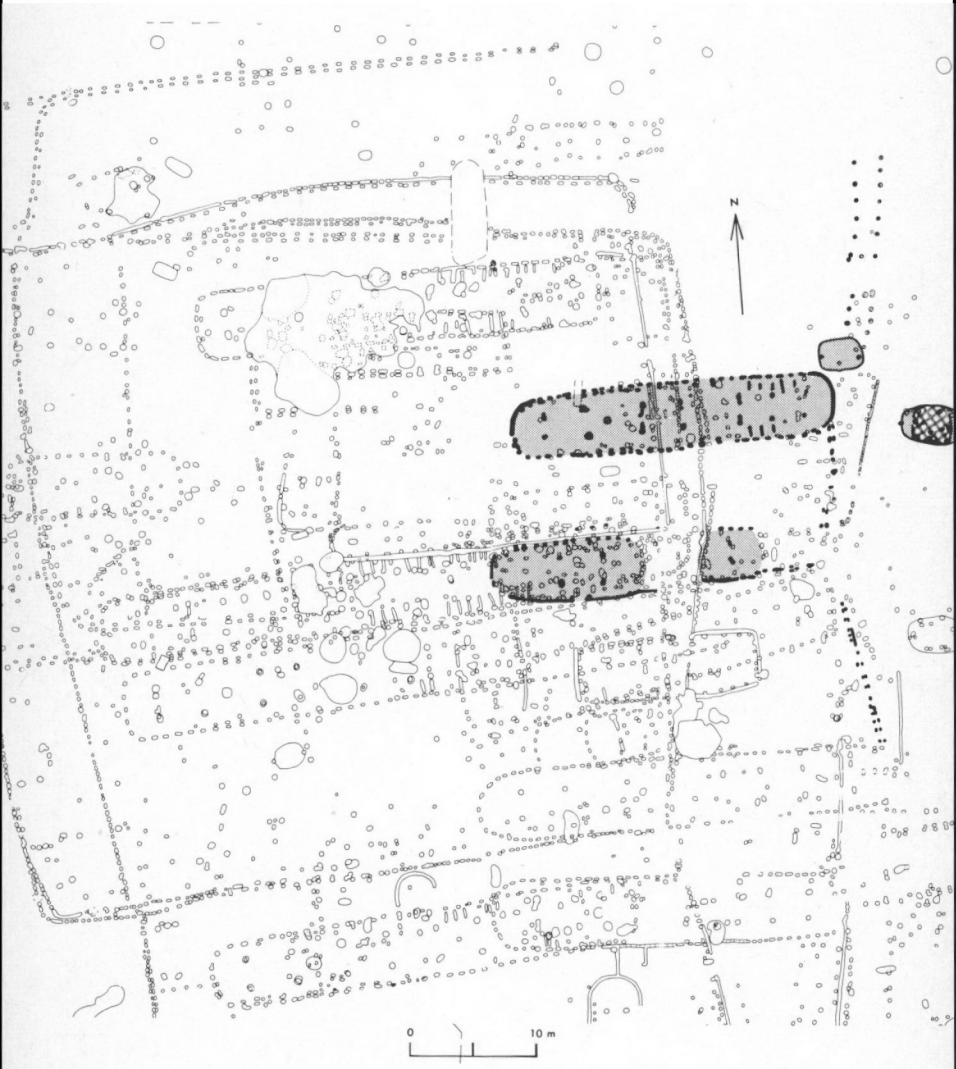

Fig. 10. Gården i 4. stadium.

13,5 x 5 m, og det andet er 8 x 4,5 m, kun med en indgang ud til området mellem de to huse. Det vestlige hegn er fornyet, så det slutter tæt til gavlene af det lille hus, den vestlige åbning i hegnet er flyttet lidt mod syd.

Uden for sydvesthjørnet af hegnet findes resterne af 9 jernudvindingsovne, i jorden mellem disse ovne og området mellem de to vinkelbyggede huse fandtes en del mindre slagger, ved indgangen til det større hus fandtes en stor esseslagge. Et af husene i dette vinkelbyggede anlæg må være en smedje, der har haft sine egne jernudvindingsovne placeret lige uden for hegnet. Af slaggeblokkene, der er det eneste, der er tilbage af ovnene, kan vi se, at jernudvindingsprocessen kun er heldig forløbet i 3 tilfælde, i de resterende 6 ovne var slaggen brudt op, formodentlig for at få det jern, der var løbet for meget ned i slaggegruben.⁵

På grund af placeringen må denne smedje formodentlig på en eller anden måde høre til det omtalte gårdsanlæg. Selve gården har et bebygget areal på 217 m², smedjen er på 103 m².

Nord for gårdsanlægget opføres senere et hegn i tilknytning til dette og et mindre hus på 10 x 3 m.

Syd for gårdsanlægget er der formodentlig samtidig med dette et 24 m langt selvstændigt hus, som på grund af hegne ikke kan høre til det omtalte gårdsanlæg.

Ved overgangen til dette gårdsanlægs 4. stadium, fig. 10, sker der flere større forandringer, hegnene ændrer karakter, vi kan nu kun erkende flere spinkle stolpehulshegn mod øst. De vestlige hegn er ikke fundet bevaret, men ved gårdene syd for denne er de vestlige hegn dog bevaret. Selve gårdsanlægget er i dette stadium flyttet et stykke mod øst, dette problem må vi senere se på i en større helhed. Langhuset er kun 25 m langt med kun en 8 m lang stald med plads til højst 14 større dyr, det er en halvering af antallet i forhold til de tidligere stadier. Syd for dette hus er der et mindre hus på 12 m's længde, og lige øst for dette resterne af et andet min-

dre hus, de har dog næppe stået på samme tid. Øst for disse huse findes der 3 grubehuse, de 2 er bygget oveni hinanden, formodentlig har der kun stået et af gangen. Stratigrafisk kan de ikke placeres i dette stadium, men når vi ser på de fleste af grubehusenes placering, er det mest rimeligt, at de hører til i dette stadium. Gårdsanlæggets samlede bebyggede areal er nu kun på 194 m², mens gårdens bebyggede areal i de tidligere stadier var nogenlunde konstant, sker der her til sidst en markant nedgang både i antallet af kreaturer og i det bebyggede areal.

De gårde, der her er fundet i Vorbasse, er af en helt anderledes form og størrelse end dem, vi hidtil kender, og som vi i detaljer kun har kendt fra den ældre jernalder.⁶

På samme måde som dette gårdsanlæg er gennemgået, kan alle de øvrige gårde i bebyggelsen følges, og da gårdene efterhånden bygges tæt sammen med hensyn til deres hegn, kan vi endda afgøre hvilke gårde, der eksisterer på samme tid, samt hvilke stadier i de forskellige gårdes udvikling, der hører sammen med nabogårdenes, således at det bliver muligt at følge hele landsbyens udvikling.

I bebyggelsens start er det i den vestlige husrække muligt at udskille 3 gårdsanlæg, fig. 11, som de ældste og værende stort set samtidige. Den midterste er den, vi netop har gennemgået, 110 m nord for denne findes et gårdsanlæg på 43 x 32 m med et langhus og et mindre hus, og 90 m syd for den midterste gård findes det tredje gårdsanlæg på 49 x 42 m, også med et langhus og et mindre hus. De tre gårde er placeret med næsten lige stor afstand. I den østlige husrække kan vi udskille et større anlæg i midten som det ældste indhegnede anlæg, det består af to langhuse, formodentlig 2 gårde, hvor imellem der kan have eksisteret et agrar forhold. Til det nordlige langhus hører der et mindre hus, og i østenden af det sydlige langhus har der været smedjevirkksomhed, hvor vi både har selve gruben med glødeskaller og uden for indhegningen flere jernudvindingsovne med tilhørende træ-

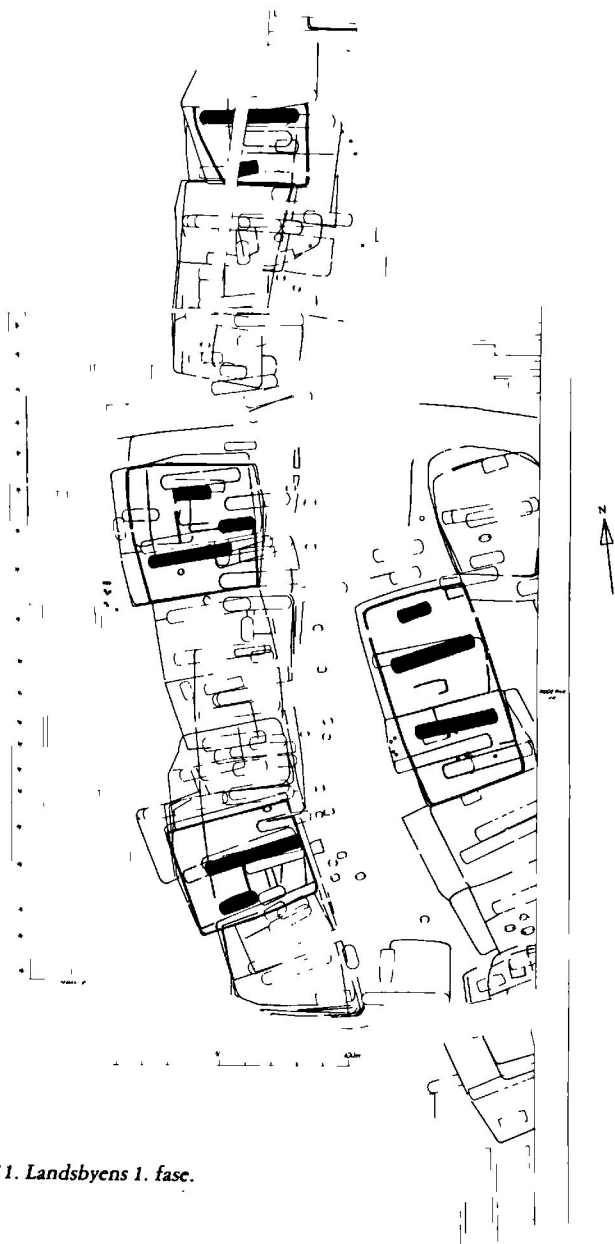
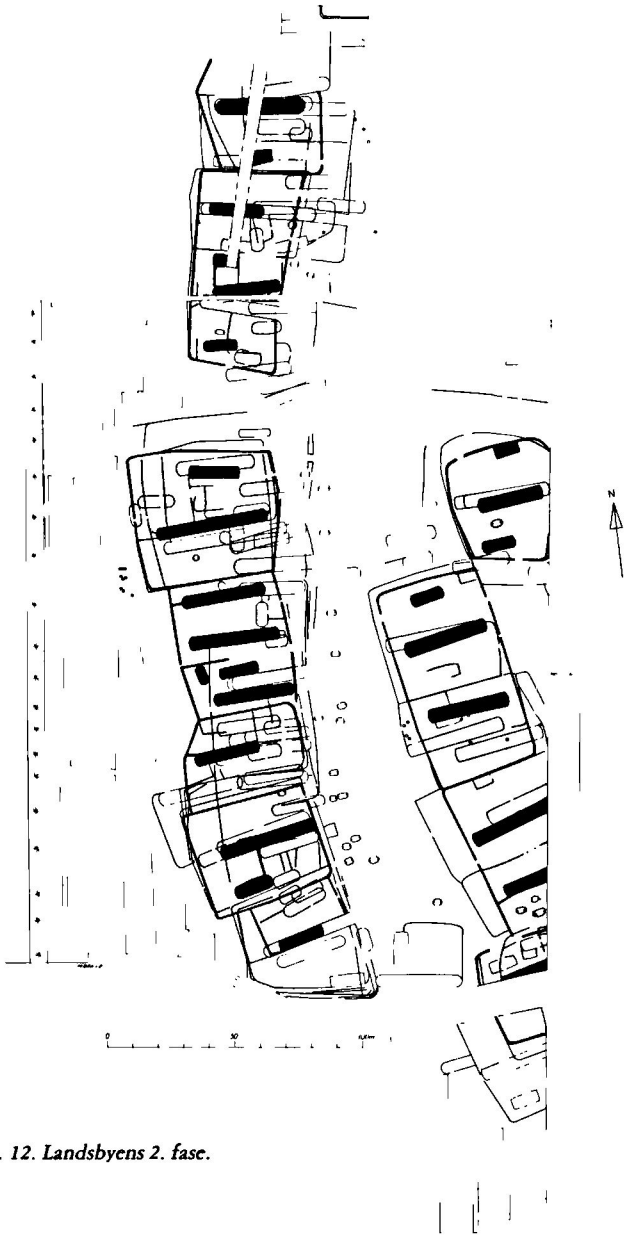

Fig. 11. Landsbyens 1. fase.

Fig. 12. Landsbyens 2. fase.

kulsmiler, som stratigrafisk kan placeres netop til denne fase af bebyggelsen. Her har landsbyens eneste smedje hørt til i denne tidlige fase. Med sikkerhed kan vi ikke afgøre, om dette store anlæg er samtidig med de 3 vestlige gårde, eller om det er en smule tidligere eller senere, men det hører i hvert fald til i denne tidlige del af bebyggelsen.

Senere i bebyggelsen kan vi følge en ganske gradvis tilflytning af én til to gårde ad gangen, fig. 12. I den vestlige husrække placeres de nye gårde mellem de oprindelige, men de begynder også at blive placeret længere mod syd. I den østlige række placeres de nye gårde på begge sider af det oprindelige anlæg, og vi ser nu, hvordan hele landsbyens samlede areal er blevet bebygget. I landsbyen har der eksisteret to større indgange, en midt i den vestlige side og en mod syd i forlængelse af det åbne område mellem de to rækker gårde. I den vestlige række af gårde findes der en åbning i deres østlige hegn ud for hver gård, der fører ind til landsbyens midte, hvorimod der kun er to mindre åbninger i alle de vestlige hegn til områderne uden for landsbyen. Derimod er der åbninger både mod øst og vest i den østlige række gårde. I denne fase er der inden for det udgravede område 17 gårde. Hvor lang tid der er mellem tilflytningerne af de enkelte gårde, kan vi ikke afgøre, men ud fra de forandringer, der på samme tid foregår i de først anlagte gårde, kan det ikke være noget langt tidsrum, tilflytningerne strækker sig over.

Lidt senere kan vi se, at der har eksisteret 2 smedjer i landsbyen på samme tid, hver smedje findes i tilknytning til en større gård.

I den seneste bebyggelsesfase, vi kan udskille, fig. 13, sker der større forandringer. I gennemgangen af det enkelte gårdsanlæg så vi, hvordan gården dels blev mindre, dels hvordan den pludselig rykkede et stykke mod øst. Disse træk er generelle for gårdene i den vestlige husrække i den midterste og i den nordlige del, derimod sker der ingen forandringer ved de to sydligste gårde. Grubehusene er placeret på en

Fig. 13. Landsbyens 3. fase.

jævn række inden for gårdene og følger helt de yngste, østlige hegn, det er derfor, at de er placeret i denne fase, da de ikke følger nogle af de ældre hegn. I den østlige række gårde er alle nu nedlagte, kun et langhus kan vi med sikkerhed placere i denne fase, og da det findes hen over hjørnerne på to gårde, så må alle de tidligere huse og hegn her være revet ned. Hvor mange smedjer, der fungerer på dette tidspunkt kan ikke afgøres. Den sydlige indgang kan vi stadig erkende i landsbyen, men i den vestlige række af gårde er det ikke muligt at afgøre, om også denne indgang stadig eksisterer. I denne fase kan vi udskille 15 gårde inden for det udgravede område.

Den store forandring, der sker i den sidste bebyggelsesfase, kan bedst opfattes som en stor planlagt regulering af næsten alle landsbyens gårde, hvor de placeres ind i en meget fast organiseret landsbyplan med en stor åben plads i midten, en tilsvarende række af gårde kan udmærket gemme sig i den østlige ikke udgravede del af landsbyen, således at der fremkommer en landsbyplan magen til den, der er fundet i den 500 år ældre landsby fra Hodde mellem Grindsted og Vardø.⁶ Hvad årsagen har været til en sådan gennemgribende regulering af landsbyens gårde er svært at afgøre, fra udviklingen inden for de enkelte gårde kan vi iagttage, at netop ved overgangen til denne fase sker der en betragtelig nedgang i gårdenes størrelse og i antallet af kreaturer, landsbyen er altså inde i en større økonomisk krise, hvor det for de fleste af gårdene går tilbage, måske skal reguleringen ses i denne forbindelse.

Denne landsby giver os et detaljeret billede af, hvordan denne tids samfund har været indrettet, vi har set, at det består af store selvstændige og klart afgrænsede gårde, der danner økonomiske enheder, både ved deres anlæggelse og ved deres kraftige omgivende hegn. Det kan iagttages, hvordan de enkelte gårde udvikles forskelligt gennem landsbyens leve-

tid. Nogle gårde starter i det små og vokser efterhånden til lidt større, men for de fleste går det den modsatte vej.

Før landsbyudgravningerne i Vorbasse var der herhjemme ikke dokumentation for, hvordan bebyggelsen var på denne tid, nu har vi et klart billede af, hvordan bebyggelsen var organiseret i store selvstændige gårde, der fungerede i et fast mønster i landsbyer af en hidtil ukendt størrelse.

Det har ikke været muligt at udskille en markant stormandsgård i den udgravede del af bebyggelsen, kun den gård, der er gennemgået, er lidt større end de øvrige. Det er nødvendigt at kende hele landsbyen, altså også den østlige del, før vi med en vis rimelighed kan udtale os om større økonomiske og dermed sociale forskelle i dette samfund. Foreløbig kan vi ikke i den udgravede del iagttage nogen meget stor social forskel.

Placeringen af de første gårde og tilflyttergårdenes placering i forhold til disse synes at vise, at hele bebyggelsen fra starten er anlagt til den størrelse, som den har fået på et noget senere tidspunkt. Ligesom reguleringen af landsbyen viser, at der må have været en fast styrelse eller organisation bag ved. Da det, som efterhånden flere gange nævnt, kun er udgravet den vestlige del af bebyggelse, er det ikke muligt at afgøre, om der har været en stormandsgård, hvis overhoved kan tænkes at være bebyggelsens organisator, som det er tilfældet i den ældre landsby fra Hodde.⁶ eller om Vorbasselandsbyen har været organiseret på en anden måde.

Hvordan bebyggelsen slutter er det ikke muligt at afgøre, da de senere hegn er for dårlig bevarede til, at vi kan se, om der sker en gradvis fraflytning eller en eventuel samlet fraflytning. Der er ikke fundet spor efter, at en brand kan have forårsaget landsbyens endeligt. Landsbyen slutter på samme tid, som næsten alle andre bebyggelser fra Holland til Norge. For området i Nordvesttyskland og Jylland sættes denne af-folkning i forbindelse med den angelsaksisk-jyske invasion af

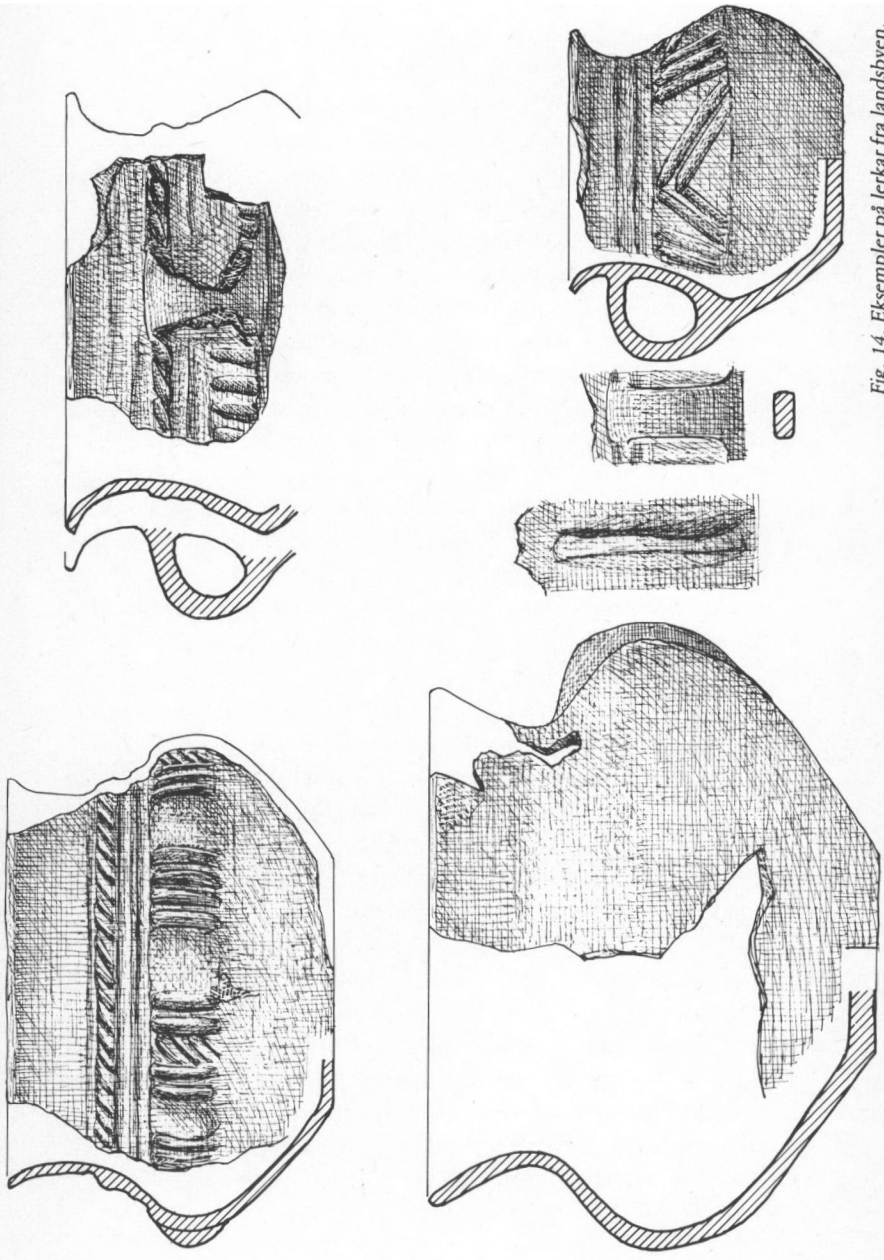

Fig. 14. Eksempler på lerkar fra landsbyen.

England. Også pollendiagrammerne viser, at der på dette tidspunkt har været en stor affolkning.

Af oldsagsmateriale er det ikke de store mængder, der er fundet, der er rester af mange lerkar i mange størrelser og former, fig. 14, magrede lerklumper viser, at karrene er lokalt fremstillet. Vævevægte viser os vævningen. Der er fundet lidt jern, og i alt 3 smedjer kan lokaliseres. Der er undersøgt 24 jernudvindingsovne, der viser, at landsbyen formodentlig har været selvforsynende med jern. Der er mærkelig nok ikke fundet fremmede importgenstande, der har åbenbart ingen handelsmæssig forbindelse været med landene mod syd, som andre danske fund viser, især Dankirke syd for Ribe,⁷ hvor der er fundet en ret stor mængde af importeret glas fra Rhinområdet i Tyskland og Belgien, der viser en livlig handel mellem det sydvestlige Danmark og landene mod syd, men disse fremmede handelsprodukter er ikke nået ind til Vorbasse i midten af Jylland.

Det spørgsmål melder sig, hvordan har man været i stand til at planlægge og organisere en så stor landsby fra starten, placere de første gårde sådan, at der har været plads til den meget store tilflytning, og hvorfra stammer alle de mange gårde, der flytter til landsbyen, som vi kan erkende i den gradvise tilflytning af gårdene. Antallet af gårde synes for stort til, at det udelukkende kan dreje sig om en naturlig tilvækst.

I Vorbasse kender vi mere eller mindre rester af 3 gravpladser, der alle er placeret i samme zone som landsbyen, nemlig på kanten mellem bakkeøen og de nord for liggende engarealer. Den ene gravplads, den vi selv har fundet, stammer fra 1. årh. f. Kr. f.-1. årh. e. Kr. f., længere mod øst er der nogle grave fra 2.-3. årh. e. Kr. f., hertil kommer så vores store landsby fra 4.-5. årh. e. Kr. f. Vi kender ikke landsbyerne til disse gravpladser, man at de har boet i nærheden kan der næppe være tvivl om. Den mulighed foreligger, at det er landsbyerne til disse grave, der ligesom gravpladser-

ne flytter efter et vist tidsrum for måske at give markerne og engarealerne mulighed for en større hvileperiode. En langsigtet landbrugspolitik. På denne måde kan det forklares, hvordan det er muligt at foretage en så storstilet planlægning, og ligeledes forklare den gradvise tilflytning af de nye gårde.

Efter at landsbyen fra 4.-5. årh. er forladt i Vorbasse går der 4-500 år, hvor der ingen bebyggelse har været på stedet. Men der er adskillige eksempler på pløjning med ard, datidens plov, hen over 4.-5. årh. bebyggelsen og dermed yngre end landsbyen. Disse ardfurer er ældre end den senere fundne vikingetidsbebyggelse, men hvor de skal placeres imellem de to bebyggelser kan ikke afgøres, de kan være midt imellem og de kan stamme fra umiddelbar før bebyggelsen i vikingetiden. De viser, at alle spor af den ældre bebyggelse har været jævnet, inden den nye bebyggelse anlægges.

Vikingetidsbebyggelsen kan dateres på keramik til sen vikingetid 10. årh. til begyndelsen af 11. årh. Der er i alt udgravet 51 huse af forskellig størrelse og konstruktion, men ikke et eneste grubehus kan placeres i denne bebyggelse, de er ellers ret almindelige på andre vikingetidspladser. Sammen med husene er der igen fundet hegnene, som er så vigtige for forståelsen af hele samfundet.

På en samlet plan over denne vikingetidsbebyggelse med de mange huse og hegn, er de trukket ud, der hører til de enkelte gårdsanlæg, og som er samtidige, fig. 15. Der kan i det udgravede område ved de fundne hegn klar erkendes 3 adskilte gårde, hvor den sydlige er betydelig større end de to andre. I denne sydlige gård afgrænser de omgivende hegn et areal på 120 x mindst 160 m (den østlige del af denne gård strækker sig ud under landevejen og ind på den anden side), det er et areal på mindst 22.000 m².

Denne sydlige gård kan vi endda følge i en ældre fase, hvor hegnene kun afgrænser et område på 120 x mindst 110 m, i denne tidlige fase har den i midten bestået af et samlet anlæg på tre huse, der er knyttet sammen ved hegn

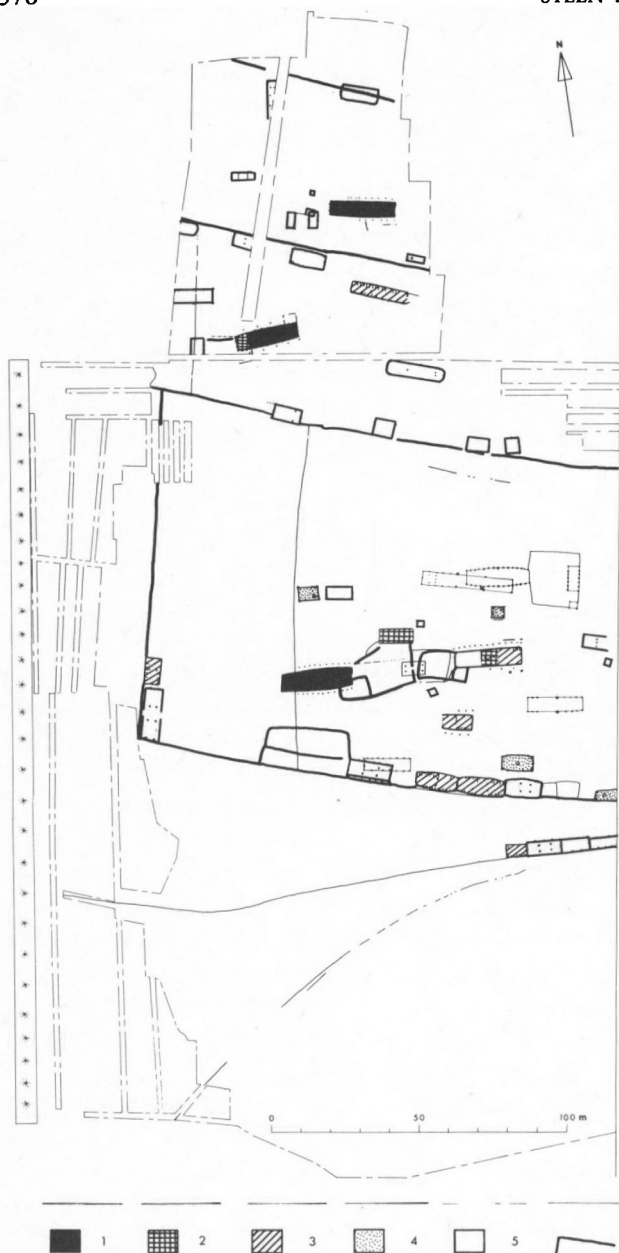

Fig. 15. Samlet plan over vikingetidsbebyggelsen. 1: Trelleborghuse. 2: Værksteder. 3: Stalde. 4: Mindre huse med ildsted. 5: Andre huse. 6: Hegn.

(disse huse til den første fase er ikke trukket frem på fig. 15). Det er et 22 m langt hus med jævnt buede langvægge, der er erkendt ved store stolpehuller. Der er ingen tagbærende stolper i disse huse. Fra østenden af huset udgår et hegn, der går hen til hjørnerne af to mindre huse, der er bygget på samme måde, dels et 9 x 5 m stort hus og dels et lille hus på kun 2,5 x 2,5 m. De tre huse udgør en samtidig økonomisk enhed. Formodentlig har der til samme anlæg hørt et 18 m langt hus og et mindre hus, der er en smedje efter fundet af selve essen. Den samme gård udvides som sagt til den noget større gård på fig. 15, næsten i midten findes et af de typiske vikingetids langhuse fig. 16, som de er kendt fra de store borganlæg fra Trelleborg, Fyrkat og Aggersborg. Det består af en kraftig væg, der har stået i en dyb væggroft med lige gavle og svagt buede langsider, der er en indgang midt i hver gavl, uden for væggen findes en række stolpehuller, hvis stolper har støttet taget. Taget har især været båret af to sæt store stolper, der indgår i en tværvæg, således at huset deles i tre rum, hvor det er karakteristisk, at de to gavlrum i areal hver er en tredjedel af det store midterrum, der har et ildsted i midten. Trelleborg-huset udgør grundstammen, hovedbygningen i gården. Bortset fra her i Vorbasse er disse langhuse kun fundet én gang tidligere uden for de 3 store ringborge.⁸

I østenden af dette Trelleborghus i Vorbasse er der fundet tre mindre ved hegn indelukkede områder, hvor den ene side udgøres af et 11 m langt hus, der efter fund af afklippede bronzestykker og smeltedigler har været et bronzeværksted og efter fund af glødeskaller også en smedje i det samme hus.

Lidt senere opføres lige øst for dette anlæg yderligere et langhus, men det har ikke den karakteristiske tredeling af huset, i midten fandtes et ildsted og ved siden af dette en lille grube med glødeskaller og nogle afklippede bronzestykker, så her har der i hvert fald også været smedjevirkomhed. I nordøsthjørnet af huset fandtes 4 større båseskillevægge, så der har også været plads til enkelte større dyr i dette langhus.

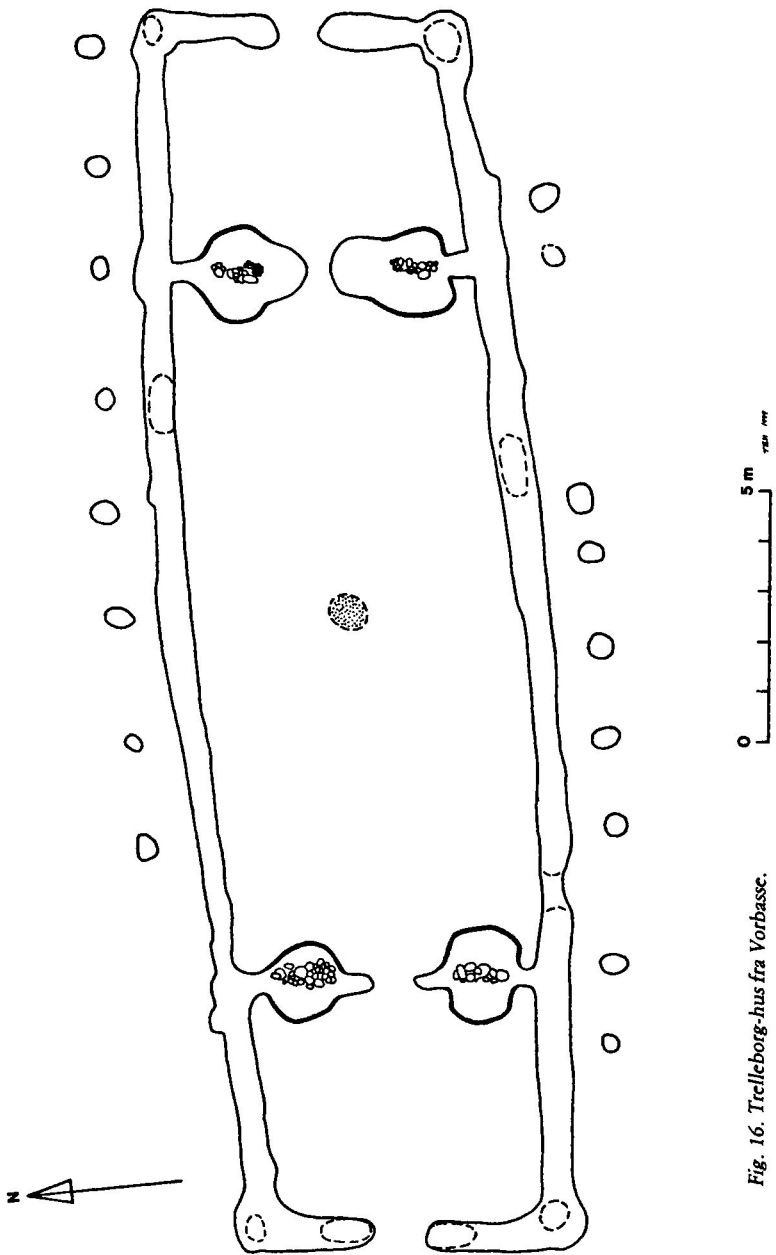

Fig. 16. Trelleborg-hus fra Vorbasse.

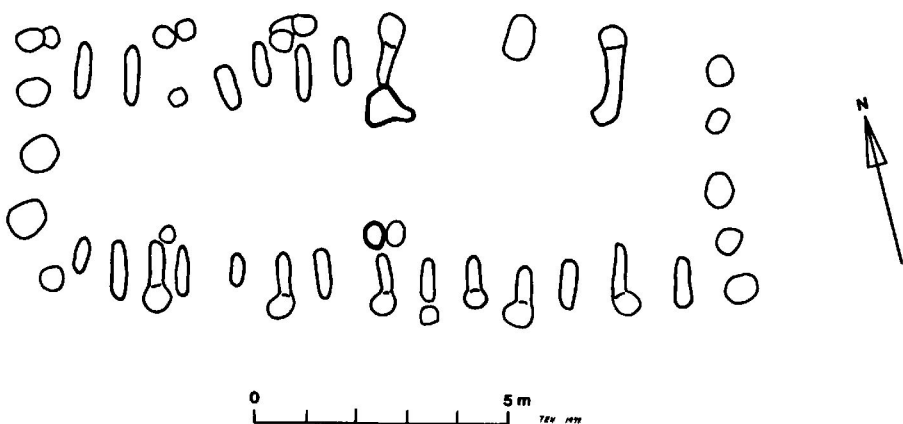

Fig. 17. Vikingetids staldbygning fra Vorbasse.

Ud for vestenden af huset fandtes to mindre indhegninger, hvoraf det ene har afløst et af de tidligere tre indelukker.

Som noget helt nyt er fundet af rene staldbygninger i vikingetiden, der er i alt udgravet 7 stalde i Vorbasse, heraf hører de 5 eller 6 til denne store gård. Der er et eksempel på to staldbygninger, der er bygget sammen, så de har en fælles gavlf, det ene er 13,5 m langt med et sæt tagbærende stolper, væggen er erkendt ved større stolpehuller, der danner buede langsider, indgangen har været midt i nordsiden. Der er båseskillevægge i hele sydsiden og i det meste af nordsiden, fig. 17, båseskillevæggene er magen til dem, vi kender tilbage i hele jernalderen. Ved siden af denne stald findes den anden 17 m lange staldbygning bygget på samme måde, men med to sæt tagbærende stolper. Disse to staldbygninger har til sammen haft plads til ca. 56 større dyr, uden tvivl kreaturer, de to stalde findes ved sydsiden af den store indhegning.

En anden staldbygning ser noget anderledes ud, den er 10 x 5 m, der er en skillevæg inde i huset, og langs sydsiden af væggen var der 7 mindre båseskillevægge, der står med så smal indbyrdes afstand, at det næppe kan være kreaturer, denne stald har været beregnet til. Den femte staldbygning

findes i sydvesthjørnet af den store indhegning. I alt har der til dette gårdsanlæg været staldplads til 70-80 større dyr.

Til samme storgård er der fundet flere mindre huse, hvori der findes et ildsted, bl.a. et par små huse på 6,5 x 4 m og 5 x 4 m, der kun er erkendt ved 4 hjørnestolpehuller, ved det ene hjørne findes ildstedet. Andre af de mindre huse er noget større på 11 x 5 m med et ildsted i midten af huset. Disse mindre huse med et ildsted må have deres funktion måske som beboelseshuse for trælle og anden medhjælp.

Til denne gård hører der også en del andre bygninger, hvor vi desværre ikke kan klarlægge de enkeltes funktion, men det er formodentlig udhuse, lader, forrådshuse og lignende.

I alt består denne gård af ca. 19 huse, den afgrænser som omtalt et areal på 22.000 m² og har staldplads til 70-80 kreaturer. Her må en af vikingetidens stormænd have boet. Det omgivende hegn har vel været beregnet til at holde sammen på de mange dyr med flere separert indhegnede områder som de to aflange ved sydsiden og de små indhegninger ved husene i midten. Hertil kommer så en regulær indhegnet gårdsplads mellem hovedbygningen og værkstedet, hvis formål derimod kan have været, at det var lukket af for dyrene. Syd for den store gård findes to meget lange hegn, der hører til denne bebyggelse. I østenden af den ene findes 4 mindre huse, hvoraf den ene er en staldbygning, disse hegns funktion kan vi kun gætte om, men de hører formodentlig til erhvervet, hvor de mange staldbygninger viser, at kvægavlen udgør en meget væsentlig del.

Nord for denne regulære storgård har der på samme tid eksisteret to noget mindre gårde. Gården lige nord for storgården har igen et 22 m langt, tredelt Trelleborghus i midten, udenpå langsiderne af dette hus er der i hver ende et bislag, som vi kender dem fra den store ringborg ved Fyrkat, der er et aflangt ildsted i midten af huset, og i hjørnet af det vestlige gavlrum fandtes spor efter smedjevirkosomhed.

Til dette langhus har der også hørt en selvstændig staldbygning, det er ikke så bredt som de andre, men det har en længde på ca. 19 m, med en indgang formodentlig i den østlige gavl. Langs begge langsider findes der båseskillerum, som viser, at i denne stald kan der være plads til 38 dyr.

Til denne gård hører der yderligere 10 mindre huse, hvis funktion det ikke er muligt at bestemme, men de svarer formodentlig til de tilsvarende ved storgården. Det er tydeligt, hvordan disse 10 bygninger sammen med stalden er placeret i en ring uden om Trelleborghuset, der er gårdens hovedbygning.

Den nordligste gård har også et centralt beliggende 22 m langt Trelleborghus, der desværre var noget dårligere bevaret end de øvrige med en indgang midt i hver gavl. Til denne gård hører der yderligere 8 mindre huse, disse huses funktion kan ikke bestemmes.

Ser vi igen på den samlede plan over denne vikingetidsbebyggelse med de mange huse og hegn, fremgår det tydeligt, hvordan hvert af de store Trelleborghuse udgør hovedbygningen i hver gård, tæt ved denne hovedbygning findes værkstedet med smedje og bronzestøberi, tydeligst ved den store gård. Gårdene er hver afgrænset af større indhegninger, inden for disse og rundt om de store langhuse findes alle de andre mindre huse, de små huse kun med et ildsted som beboelseshuse for trælle og medhjælp, og hertil kan vi også udskille staldbygningerne, sammen med en del andre bygninger, hvor vi desværre ikke kan klarlægge de enkelte huses funktioner, men formodentlig er det udhuse, lader og lignende. Det er det samme gårdsmønster ved alle tre gårde. Det er storgårde af en model, som hidtil ikke har været påvist herhjemme, men bebyggelsesformen leder tanken hen på de middelalderlige landskabslove, der netop antyder, at gårdene bestod af enkelte dele, der hver havde deres funktion.

Vikingerne bliver oftest karakteriseret som nogle vilde, eventyrlystne krigere, hvis væsentligste foreteelse har været at

sejle rundt og foretage grusomme plyndringer på de fleste europæiske kyster. Vi kommer uden tvivl sandheden betydelig nærmere ved at betragte dem som ofte ret fredelige bønder, hvis eksistensgrundlag overvejende har været landbrug, hvor kvægavlen har udgjort en vigtig del. Her er de fundne vikingetidsgårde i Vorbasse meget vigtige nyheder for bedre at forstå dette samfund, de 3 udgravede gårde i Vorbasse viser os for første gang herhjemme, hvordan nogle af vikingetidens gårde var indrettet og oven i købet en af stormændenes gårde.

Hvor stor vikingetidsbebyggelsen har været i Vorbasse, det ved vi ikke, kun afgrænsningen mod syd er sikker, men i søgegrøfter 250 m øst for det udgravede område finder vi stadig hegn, langhuse og nu også grubehuse fra denne bebyggelse.

Der er ikke mange fund fra denne bebyggelse, kun få lerkarskår er fundet, men for ca. 35 år siden fandtes der omkring 1941 et velbevaret vikingetidssmykke på en mark tæt nord for Vorbasse,⁹ det kan næppe stamme fra andet end den udgravede bebyggelse. Det er et smukt udsmykket trefligget bronzesmykke, hvor hver flig udfyldes af et firføddet dyr i typisk vikingetids stil.

Disse gårde og især stormandsgården må ses i forbindelse med den midtjyske hærvej, der findes lige øst for pladsen, og her findes over en kortere strækning 5 runesten fra næsten samme tid, en i Læborg, to ved Bække, den ene i stævnen af en skibssætning, en i Rybjerg og en ved Egtved kirke. Der er heller ikke langt til det formodentlig samtidige kongesæde i Jelling, der har udgjort et magtcentrum i Jylland på denne tid.

En anden ting med hensyn til vikingetidsbebyggelsen i Vorbasse, der kan ikke være ret lang tid fra, da denne bebyggelse holder op og til grundlæggelsen af den nuværende Vorbasse by.

NOTER

1. Steen Hvass: Udgravningerne i Vorbasse, En landsby fra 4.-5. årh. og fra vikingetid, samt en brandtomt fra yngre stenalder og to kvindegravpladser fra ca. år 0. Mark og Montre, Fra sydvestjyske museer 1976, s. 38-52.
2. Grete Jørgensen: Agern som næringsmiddel i yngre stenalder. Acta Archaeologica vol 48. Gennemgang af plantedelene fra Vorbasse.
3. V. J. Vogel: Indianske jordbrugsformer. Jordens Folk 3, 1975, s. 120.
4. E. Thorvildsen: Dankirke. Nationalmuseets Arbejdsmark 1972, s. 47.
5. Olfert Voss: Jernudvinding i Danmark i forhistorisk tid. Kuml 1962, s. 7.
6. Steen Hvass: Hodde. En vestjysk jernalderlandsby med social deling. Mark og Montre 1973, s. 10.
Samme: Jernalderlandsbyen i Hodde. Mark og Montre 1975, s. 28.
Samme: Hodde - et 2000-årigt landsbysamfund i Vestjylland. Nationalmuseets Arbejdsmark 1975, s. 75.
Samme: Das eisenzeitliche Dorf bei Hodde, Westjütland. Acta Archaeologica, vol 46, 1975.
7. Se note 4.
8. L. C. Nielsen: Omgård - En vestjysk landsby fra vikingetid. Hardsyssels årbog 1976, s. 37.
9. Roar Skovmand: Et tusindårigt Kvindesmykke fundet i Vorbasse. Fra Ribe Amt. 11. 1944-47, s. 123.

Steen Hvass, født 1946. Magister i forhistorisk arkæologi 1975. Adjunktvikar ved Forhistorisk arkæologisk Institut, Københavns Universitet.

Adresse: Bygaden 15, Åle. 7160 Tørring.

Litterære arbejder:

Hodde, En vestjysk jernalderlandsby med social deling. Mark og Montre 1973.

Jernalderlandsbyen i Hodde, Mark og Montre 1975.

Hodde - et 2000-årigt landsbysamfund i Vestjylland. Nationalmuseets Arbejdsmark 1975.

Das Eisenzeitliche Dorf bei Hodde, Westjütland, Acta Archaeologica, vol 46, 1975.

Udgravningerne i Vorbasse. Mark og Montre 1976.

Vikingetidsbebyggelsen i Vorbasse, Mark og Montre 1977.